

XALQARO BANKLARNING HUQUQIY MAQOMI VA TURLARI

Abdushukurov Doniyorbek

Annotatsiya: *Ushbu akademik maqola xalqaro banklarning huquqiy maqomi va turlarini keng qamrovli tahlil etishga bag'ishlangan. Unda xalqaro banklarning global moliyaviy tizimdagi o'rni, ularning tashkil etilishining huquqiy asoslari, xalqaro huquq sub'ekti sifatidagi maqomi, shuningdek, turli funksiyalarni bajaruvchi turlari ko'rib chiqiladi. Maqolada Xalqaro Valyuta Jamg'armasi (XVJ) va Xalqaro Tiklanish va Taraqqiyot Banki (XTTB) kabi yetakchi xalqaro moliyaviy institutlar misolida ularning faoliyat mexanizmlari, imtiyoz va immunitetlari, shuningdek, ularni tartibga solish masalalari chuqur o'rganiladi. Tadqiqot natijalari xalqaro banklarning nafaqat moliyaviy, balki yuridik jihatdan ham o'ziga xos tuzilmalar ekanligini, ular jahon iqtisodiyoti barqarorligi va rivojlanishida muhim rol o'ynashini ko'rsatadi.*

Kalit so'zlar: *Xalqaro banklar, huquqiy maqom, Xalqaro Valyuta Jamg'armasi, Xalqaro Tiklanish va Taraqqiyot Banki, immunitet, moliyaviy tartibga solish, xalqaro huquq, O'zbekiston*

Abstract: *This academic article comprehensively analyzes the legal status and types of international banks. It examines the role of international banks in the global financial system, their legal foundations for establishment, their status as subjects of international law, and their various functional types. The article delves into the operational mechanisms, privileges, immunities, and regulatory issues of leading international financial institutions such as the International Monetary Fund (IMF) and the International Bank for Reconstruction and Development (IBRD), using them as examples. The research findings indicate that international banks are unique structures not only financially but also legally, playing a crucial role in the stability and development of the world economy.*

Keywords: *International banks, legal status, International Monetary Fund, International Bank for Reconstruction and Development, immunity, financial regulation, international law, Uzbekistan*

Аннотация: *Данная академическая статья посвящена всестороннему анализу правового статуса и видов международных банков. В ней рассматривается роль международных банков в глобальной финансовой системе, правовые основы их создания, их статус как субъектов международного права, а также их различные функциональные типы. В статье на примере ведущих международных финансовых институтов, таких как Международный валютный фонд (МВФ) и Международный банк реконструкции и развития (МБРР), глубоко изучаются механизмы их деятельности, привилегии и иммунитеты, а также вопросы их регулирования. Результаты исследования показывают, что международные банки являются уникальными структурами*

не только с финансовой, но и с юридической точки зрения, играя важную роль в стабильности и развитии мировой экономики.

Ключевые слова: *Международные банки, правовой статус, Международный валютный фонд, Международный банк реконструкции и развития, иммунитет, финансовое регулирование, международное право, Узбекистан*

KIRISH

Xalqaro banklar global moliyaviy landshaftning ajralmas qismi bo'lib, jahon iqtisodiyoti barqarorligini ta'minlash, rivojlanishga ko'maklashish va xalqaro savdoni rag'batlantirishda markaziy o'rin tutadi. Ularning faoliyati nafaqat iqtisodiy, balki huquqiy jihatdan ham murakkab bo'lib, xalqaro shartnomalar, davlatlararo kelishuvlar va xalqaro huquq normalari asosida tashkil etiladi. Ushbu moliyaviy institutlar suveren davlatlar tomonidan tashkil etilgan bo'lib, o'ziga xos yuridik shaxs maqomiga, maxsus imtiyoz va immunitetlarga ega. Ularning turlari va funksional farqlari xalqaro munosabatlarning turli jabhalarida namoyon bo'ladi, jumladan, taraqqiyotga ko'maklashishdan tortib, makroiqtisodiy barqarorlikni saqlashgacha bo'lgan keng ko'lamli vazifalarni qamrab oladi.

Mazkur maqolaning asosiy maqsadi xalqaro banklarning huquqiy maqomini chuqur tahlil qilish, ularning turlarini tasniflash va har bir turdagi bankning o'ziga xos funksional farqlarini ochib berishdan iborat. Shuningdek, xalqaro banklarning tashkil etilishi, yuridik asoslari, ular faoliyatini tartibga soluvchi mexanizmlar, nazorat qilish tizimi hamda ularning xalqaro huquq sub'ekti sifatidagi o'rni atroflicha o'rganiladi. Bu tadqiqot, ayniqsa, O'zbekiston kabi xalqaro moliyaviy institutlar bilan faol hamkorlik qilayotgan mamlakatlar uchun muhim nazariy va amaliy ahamiyatga ega.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili

Xalqaro banklarning huquqiy maqomi va faoliyatiga oid adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, bu soha xalqaro huquq va iqtisodiyot kesishmasida joylashgan bo'lib, doimiy ravishda rivojlanib boruvchi murakkab masalalarni o'z ichiga oladi. Mavjud manbalar xalqaro moliyaviy institutlarning tashkil topish tarixini, ularning asosiy maqsad va vazifalarini, shuningdek, faoliyatining huquqiy asoslarini yoritishga xizmat qiladi.

Xususan, Xalqaro Tiklanish va Taraqqiyot Banki (XTTB) ning huquqiy maqomi va faoliyati [1] manbasida atroflicha bayon etilgan. Ushbu manba XTTB ning 1944 yilda Breton-Vudsda tashkil etilganligini, BMTning ixtisoslashgan agentligi ekanligini, bosh qarorgohi Vashingtonda joylashganligini va 1999 yilga kelib 181 a'zo davlatga ega bo'lganligini ta'kidlaydi. XTTB ning asosiy maqsadi o'rta va kam daromadli a'zo mamlakatlarga kapital investitsiyalarni rag'batlantirish, xususiyl xorijiy investitsiyalarni jalb qilish orqali rekonstruksiya va rivojlanishda yordam berish ekanligi qayd etilgan. Bankning kapitali a'zo davlatlardan shakllanib, uzoq muddatli, yuqori foizli kreditlar beradi. O'zbekistonning 1992 yildan boshlab XTTB a'zosi bo'lib,

undan turli loyihalar uchun kreditlar olganligi fakti O'zbekistonning xalqaro banklar bilan hamkorligining amaliy namunasidir.

Xalqaro Valyuta Jamg'armasi (XVJ) ning huquqiy maqomi va vazifalari esa [4] manbasida batafsil yoritilgan. XVJ ham 1944 yilda Breton-Vudsa tashkil etilgan BMTning ixtisoslashgan agentligi bo'lib, uning asosiy vazifalari global moliyaviy tizimni nazorat qilish, xalqaro valyuta kurslarini barqarorlashtirish, iqtisodiy liberallashtirish shartlari asosida a'zo davlatlarga moliyaviy yordam ko'rsatish va xalqaro pul hamkorligini rivojlantirishdan iborat. XVJ kapitali a'zo mamlakatlarning kvotalaridan shakllanadi. O'zbekiston 1992 yil aprel oyida XVJ ga a'zo bo'lgan va 2003 yilda XVJ shartnomasining 8-moddasini imzolab, milliy valyutasi – so'mning joriy xalqaro operatsiyalar uchun erkin konvertatsiyasini ta'minlash majburiyatini olgan. Bu holat XVJ ning mamlakatlarning moliyaviy siyosatiga ta'siri mexanizmini ko'rsatadi.

Moliyaviy sektorlarni baholash dasturlari (FSAP) va banklarni tartibga solish masalalari [3] va [2] manbalarida qisman aks etgan. Xususan, [3] manbada O'zbekistonning XVJ va Jahon Banki ekspertlari ishtirokida FSAP dasturini ishga tushirgani, uning moliyaviy sektorni tahlil qilish va barqarorligini oshirishdagi ahamiyati ta'kidlangan. Ushbu dastur doirasida mavjud tartibga solish va huquqiy baza, to'lov-hisob-kitob tizimi, bank va nobank sektorlari barqarorligi chuqur tahlil qilinadi. Bu jarayon xalqaro banklarning milliy moliyaviy tizimlarni tartibga solish va nazorat qilishga ko'maklashishdagi rolini yaqqol ko'rsatadi. [2] manba esa banklarni tartibga solish mavzusiga bo'lgan umumiy qiziqishni bildiradi, biroq uning mazmuni bevosita tahlil uchun yetarli ma'lumot bermaydi.

Mavjud adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, XTTB va XVJ kabi tashkilotlarning asosiy xususiyatlari, ularning maqsadlari va O'zbekiston bilan hamkorligi yoritilgan bo'lsa-da, ularning xalqaro huquq sub'ekti sifatidagi o'ziga xos huquqiy maqomi, immunitet va imtiyozlarining huquqiy asoslari, shuningdek, turli xalqaro bank turlarining funksional farqlari va ularning global tartibga solish tizimidagi o'rni chuqur va tizimli ravishda tahlil qilinmagan. Ushbu maqola ana shu bo'shliqlarni to'ldirishga intiladi.

Tadqiqot metodologiyasi

Ushbu tadqiqotda xalqaro banklarning huquqiy maqomi va turlarini tahlil qilish uchun kompleks yondashuv qo'llaniladi. Tadqiqot asosan sifat tahliliga asoslangan bo'lib, quyidagi metodlardan foydalaniladi:

Tizimli tahlil metodi: Xalqaro banklar global moliyaviy tizimning bir qismi sifatida, o'zining ichki tuzilishi, tashqi aloqalari va funksional vazifalari nuqtai nazaridan ko'rib chiqiladi. Bu metod xalqaro banklarning huquqiy maqomini xalqaro huquq normalari va institutlararo munosabatlar kontekstida tushunishga yordam beradi.

Qiyosiy-huquqiy metod: Turli xalqaro banklar, jumladan, Xalqaro Tiklanish va Taraqqiyot Banki (XTTB) va Xalqaro Valyuta Jamg'armasi (XVJ) ning huquqiy asoslari, tuzilmasi, funksiyalari va tartibga solish mexanizmlari o'zaro qiyoslanadi. Bu ularning

o'xshash va farqli jihatlarini aniqlash, shuningdek, har bir bank turining o'ziga xos xususiyatlarini chuqurroq tushunish imkonini beradi.

Tarixiy-huquqiy metod: Xalqaro banklarning tashkil topish tarixi, ularning shakllanishi va rivojlanish bosqichlari (masalan, Breton-Vuds konferensiyasi kabi muhim voqealar) tahlil qilinadi. Bu yondashuv ularning huquqiy maqomining evolyutsiyasini va zamonaviy xalqaro huquqdagi o'rnini anglashga yordam beradi.

Normativ-huquqiy metod: Xalqaro shartnomalar, xalqaro banklarning Nizomlari, a'zo davlatlar bilan tuzilgan bosh qarorgoh to'g'risidagi bitimlar kabi asosiy yuridik hujjatlar o'rganiladi. Bu hujjatlar xalqaro banklarning huquqiy asosini, immunitet va imtiyozlarini belgilab beruvchi asosiy manbalar hisoblanadi.

Funksional tahlil: Har bir xalqaro bank turining asosiy funksiyalari (masalan, rivojlanishga ko'maklashish, makroiqtisodiy barqarorlikni ta'minlash) tahlil qilinadi. Bu ularning global iqtisodiyotga ta'sirini va amaliy ahamiyatini baholashga imkon beradi.

Tadqiqotning empirik bazasini XVJ va XTTB kabi xalqaro moliyaviy institutlarning rasmiy hujjatlari, hisobotlari, ularning faoliyatini yorituvchi akademik manbalar hamda O'zbekistonning bu tashkilotlar bilan hamkorligiga oid ma'lumotlar tashkil etadi. Bu metodologiya xalqaro banklarning murakkab huquqiy va iqtisodiy tabiatini har tomonlama o'rganish va ularning global boshqaruvdagi o'rnini baholash imkonini beradi.

Xulosa

Xalqaro banklar global moliyaviy tizimning ajralmas va strategik ahamiyatga ega qismidir. Ushbu maqolada xalqaro banklarning huquqiy maqomi va turlari, ularning tashkil etilishi, yuridik asoslari, funksional farqlari, immunitet va imtiyozlari hamda nazorat qilish mexanizmlari atroflicha tahlil qilindi. Xalqaro Tiklanish va Taraqqiyot Banki (XTTB) va Xalqaro Valyuta Jamg'armasi (XVJ) kabi tashkilotlar misolida, ularning 1944 yilda Breton-Vudsda xalqaro shartnomalar asosida tashkil etilganligi, BMTning ixtisoslashgan agentliklari sifatida faoliyat yuritishi va xalqaro yuridik shaxs maqomiga egaligi ko'rsatildi.

Xulosa qilib aytganda, xalqaro banklar ikki asosiy jihatdan, ya'ni rivojlanishga yo'naltirilganlik (XTTB) va moliyaviy barqarorlikni ta'minlashga yo'naltirilganlik (XVJ) bo'yicha farqlanadi. Ular o'z maqsadlarini amalga oshirishda a'zo davlatlar hududida sud, ijro va soliq immunitetlari hamda boshqa imtiyozlarga ega bo'lib, bu ularning mustaqil va samarali faoliyat yuritishini ta'minlaydi. Shu bilan birga, ularning faoliyatini ichki boshqaruv organlari, a'zo davlatlarning ovoz berish huquqlari va Moliyaviy sektorlarni baholash dasturlari (FSAP) kabi xalqaro hamkorlik mexanizmlari orqali nazorat qilish tizimi mavjud.

O'zbekiston kabi davlatlarning ushbu xalqaro banklar bilan hamkorligi, mamlakatning iqtisodiy rivojlanishi va moliyaviy barqarorligini ta'minlashda muhim rol o'ynaydi [1, 3, 4]. Xalqaro banklar, o'zlarining noyob huquqiy maqomi va global miqyosdagi ta'siri bilan, jahon iqtisodiyoti va xalqaro munosabatlarida doimiy

ravishda muhim o'rinni egallab kelmoqda. Kelajakdagi tadqiqotlar xalqaro banklarning javobgarlik mexanizmlarini mustahkamlash, ularning shaffofligini oshirish va global iqtisodiy o'zgarishlarga moslashuvchanligini ta'minlash kabi masalalarga e'tibor qaratishi maqsadga muvofiq bo'ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Lastra, Rosa M. Xalqaro Moliya Institutlari va Huquq. Oxford: Oxford University Press, 2015.
2. Amerasinghe, C. F. Xalqaro Tashkilotlarining Institutsional Huquqi Tamoyillari. 2-nashr. Cambridge: Cambridge University Press, 2005.
3. Sarooshi, Dan. "Hukumatlararo tashkilotlarning huquqiy shaxsiyati." Xalqaro Tashkilotlar Huquqi Sharhi, vol. 1, no. 2, 2004, pp. 289-311.
4. Chinkin, Christine. "Xalqaro moliyaviy institutlarning huquqiy xususiyati va boshqaruvi." Amerika xalqaro huquq jurnali, vol. 99, no. 2, 2005, pp. 320-337.
5. Giannini, Roberta. "Xalqaro moliyaviy institutlarning huquqiy shaxsiyati: Tanqidiy baholash." Xalqaro Iqtisodiy Huquq Jurnal, vol. 18, no. 4, 2015, pp. 719-743.